

Povodně a sucho – krajina jako základ řešení

5. Krajina budoucnosti – budoucnost krajiny

Řada příspěvků letošního ročníku *Živy* byla věnována různým tématům krajiny (2015, 1: 21–24 a XI; 2: 69–72 a XXXV–XXXVII; 3: 116–119 a XLV–XLVIII; 4: 169–172 a 173–178). Podnětem pro jejich uveřejnění se staly semináře *Povodně a sucho: krajina jako základ řešení, organizované Komisí pro životní prostředí Akademie věd ČR* ve dnech 8. října 2013 a 5. června 2014 (viz *Živa* 2015, 1: XII–XIII). Tyto příspěvky ukázaly problematiku krajiny z různých hledisek. Autoři se zabývali vodou v zemědělských půdách, ekosystémy říční krajiny, lesem jako jednou z jejích nejdůležitějších strukturních složek, biologickou rozmanitostí krajiny a dalšími dílčími tématy. Konečným cílem výzkumu krajiny je ale poznání krajiny jako celku – komplexu přírodních, kulturních a sociálně-ekonomických souvislostí a vztahů. Krajina není staveniště developerského projektu ani výrobní hala zemědělské akciové společnosti. Jde o veřejný prostor, v němž společnost žije a realizuje nejen své ekonomické, ale i kulturní, přírodní a sociální zájmy. Je proto na místě, aby se stala trvalou součástí národní politické agendy – stejně jako je tomu v jiných případech veřejného zájmu.

Minulost a budoucnost české krajiny

Středoevropská krajina má za sebou mimořádně pestrou geologickou minulost. Po ukončení posledního zalednění na ni navázala neméně pestrá kolonizační historie a využívání člověkem, což vyústilo ve vznik soudobé kulturní krajiny. Z lokálně specifické kombinace jejích přírodních, kulturních a uživatelsko-ekonomických souvislostí před námi vyvstává krajina jako prostor veřejného zájmu, jehož kvalita a produk-

ční kapacita významnou měrou podmiňuje kvalitu života soudobé společnosti.

Do 50. let 20. stol. stav české krajiny určoval vyrovnaný poměr přírodních, kulturních a uživatelských vztahů. Vyvlastnění zemědělské půdy, lesů a vod za totalitního komunistického režimu hrubě porušilo dřívější rovnováhu kulturní krajiny a mělo za následek pokles její kvality. Stejným a mnohdy ještě závažnějším způsobem se na české krajině podepsalo posttotalitní

období. Výhradně ekonomicky motivované způsoby nakládání s krajinou měly a dosud mají další negativní důsledky – v řadě případů vedly ke zřetelným degradačním procesům. Souběžným jevem je bezohledný výprodej zemědělských půd, fragmentace krajiny a výstavba různých logistických a průmyslových objektů ve volné krajině (viz *Živa* 2014, 3: XLVII–LI a 6: CLIX–CLXI).

Jako společný zdroj těchto způsobů nakládání s krajinou vystupuje absence povědomí krajiny jako nenahraditelné složky životního prostředí ve všech součástech soudobé české společnosti a především v jejím politickém vedení. Tento stav je důsledkem totalitní politické manipulace dřívějšího režimu a neoliberální konzumní orientace současné doby. Pro nakládání s krajinou dnes v podstatě neplatí žádná obecně závazná pravidla. Ale bezohledné ekonomicko-technické zneužívání krajiny se děje v přímém rozporu s existencí krajiny jako veřejného prostoru – veřejného statku, jehož využívání by se mělo řídit principem uchování (trvalé udržitelnosti).

Klimatická změna

Novým faktorem, který ovlivňuje současný stav a vývoj krajiny, je klimatická změna. Extrémní výkyvy počasí a jejich projevy v podobě opakovaných povodní a dlouhodobého sucha představují nové krajinoformující procesy a jako takové značně zatěžují krajinu a tudíž i člověka. A zcela mimořádná je tato zátěž pro krajinu, jejíž přirozenou udržovací a regenerační schopnost narušily nevhodné způsoby obhospodařování zemědělských půd, lesů a vod jako v případě našeho území.

Jedinou cestou, jak tento nežádoucí vývoj zastavit, je změna přístupů k využívání krajiny: krátkodobé ekonomické přístupy musíme nahradit dlouhodobou koncepcí a přizpůsobit nové situaci. Adaptace zemědělského využívání, nakládání se zemědělskými půdami a vodou znamenají cestu k obnově a dalšímu udržení kvality krajiny a jejích produkčních schopností do budoucnosti.

Potřeba řízení vývoje a využívání krajiny

Výhradně ekonomicky motivované způsoby využívání byly ve střední Evropě typické pro vrcholnou etapu průmyslového období, tj. druhou polovinu 20. stol. U nás však přezívají do současnosti. Důsledkem jsou výše zmíněné degradační procesy v krajině, pokles její kvality jako veřejného prostoru, zástavba řízená soukromými finančními zájmy. Krajina je věcí veřejného zájmu a jako taková nemůže být ponechána na libovůli privátních a podnikatelských aktivit. Jde o to zajistit její udržitelnost, kvalitu a kapacitu trvale poskytovat v optimální míře produkční, regulační a kulturní služby – nejen pro současnou společnost, ale i pro generace příští.

Kvalitní a koncepčně zdůvodněný způsob řízení vývoje a využívání krajiny Česká republika dosud z větší části postrádá. Dosavadní politická rozhodování o jednotlivých tématech využívání krajiny proto také nejsou dostatečně koordinovaná; bývají

1

1 Krajina není jen pole.
Foto R. Vácha

většinou jednoúčelová, zaměřená na bezprostřední cíle a nedostatečně zohledňují krajinu jako prostor veřejného zájmu. Zkušenosti zemí, které této problematice věnují již delší dobu pozornost, ukazují, že je třeba:

- Zpracovat dlouhodobou vizi krajiny jako veřejného prostoru, jeho vývoje a využívání. Ta je nepostradatelným podkladem a východiskem všech záměrů jak nakládat s disponibilním národním prostorem – nejen záměrů ekonomických jako dosud, ale i ekologických, společenských a kulturních. Do dokumentu je třeba promítnout vedle zájmů národních i vztahy a závazky vyplývající z českého členství v Evropské unii a z dalších evropských vztahů, jak jsou např. formulovány v Evropské úmluvě o krajině.

- Zpracovat politiku nakládání s krajinou jako závazný politický dokument pro řízení jejího vývoje a využívání. Opakované povodně a sucha, neodkladnost adaptace na klimatické změny a narůstající potřeba změn ve využívání krajiny vyžadují, aby se problematika krajiny stala součástí národní politické agendy, jako je tomu v jiných případech veřejného zájmu. Politika krajiny musí vycházet z integrace a koordinace pracovních programů různých oborů a činností jednotlivých ministerstev a obcí. Musí zároveň vymezit jejich prostor a formulovat koncepci jejich činnosti ve prospěch veřejného zájmu.

- Přirozenou součástí národní politiky krajiny musí být jasná formulace strategických cílů, kterých má být dosaženo systémovým řízením. Formulace strategických cílů je nezbytná ve vazbě na klimatickou změnu, ale také na globální změny na trhu komodit a ve vazbě na regionální rozvoj. A stejně nezbytná je i pro realizaci stabilizačních opatření ve vývoji regionů (např. pohraničí), ekologické obnovy krajiny (tzv. staré ekologické zátěže) nebo pro zavedení principu trvale udržitelnosti při využívání krajinných zdrojů.

- Tyto koncepční dokumenty se musejí stát podkladem pro zpracování potřebných normativních nástrojů výkonné politiky a veřejné služby a jejich zavedení do praxe – legislativní a oborové předpisy a pravidla pro uplatnění mezirezortní koordinace a konsenzuální spolupráce v nakládání s krajinou. Logicky by měly vyústit v aktivní spolupráci státní správy, obcí, občanské společnosti a uživatelů krajiny při formulování základních pravidel pro nakládání s krajinou a pro zformulování pravidel státní dotační politiky zaměřené na podporu primární produkce komodit, ochranu přírody a krajiny i na nápravu negativních důsledků dřívějších způsobů využívání přírodních zdrojů. Mimořádně důležitými nástroji systémového řízení jsou vědecký výzkum (zejména ekologických vztahů v krajině) a krajinné plánování, užívané nikoli jako bezduchý předpis, ale jako aktivní nástroj koncepčního systémového řízení vývoje a využívání krajiny.

Výbor pro krajinu, vodu a biodiverzitu RVUR

Množství kroků, opatření a rozhodnutí potřebných pro realizaci přístupu k řízení vývoje a využívání krajiny bude značné

2 Pole jako staveniště.

Nešetrný způsob používání těžké techniky nutí k zamyšlení. Foto J. Vopravil

a bude vyžadovat velké pracovní úsilí. Vhodný prostor pro realizaci tohoto záměru již existuje v Radě vlády pro udržitelný rozvoj (RVUR). V jejím rámci zřízený a aktivně fungující Výbor pro krajinu, vodu a biodiverzitu je schopen ujmout se tohoto úkolu. Ve výboru jsou zastoupeni odborníci z různých oblastí politiky a veřejné správy, představitelé akademických institucí a rezortního výzkumu, veřejnosti i uživatelů krajiny. Cílem výboru je zpracování materiálů RVUR, které by se měly stát podkladem pro politická rozhodnutí vlády. Zajištění procesu změny v nakládání s krajinou cestou trvale udržitelného vývoje a využívání krajiny do této oblasti politického rozhodování bezvýhradně patří.

Půjde nepochybně o náročný úkol. Evropská úmluva o krajině – dokument Rady Evropy, který se touto problematikou zabývá, bude správným vodítkem a práci nepochybně usnadní. Česká republika přijala doporučení tohoto dokumentu již v r. 2004, v rámci svého členství v EU. Současná situace české krajiny je výzvou využít tohoto dokumentu ku prospěchu české krajiny jako důležité složky našeho životního prostředí a jako součásti národního přírodního a kulturního dědictví.

Platforma pro krajinu

Východí bod systémového řízení dalšího vývoje a využívání krajiny tvoří vědecké informace o krajině. V ČR je těchto informací k dispozici značné množství, nemáme ale ústřední vědeckou instituci, která by se zabývala řízením a koordinací výzkumu krajiny a interpretací výsledků pro politické rozhodování. Spolu s dalšími okolnostmi přispívá uvedená skutečnost k tomu, že v ČR neexistuje v dané oblasti dostatečně přímý kontakt mezi výzkumem a správou věcí veřejných. Právě v záležitostech těžce zkoušené české krajiny je velmi žádoucí tento prostor mezi výzku-

mem a politickým rozhodováním překlenout. Navrhujeme proto vytvořit Platformu pro krajinu – volné sdružení několika výzkumných pracovišť, která shrnou a vyhodnotí výsledky dosavadního výzkumu krajiny, posoudí jejich význam pro potřebu řízení vývoje a využívání krajiny a zpracují je pro potřebu politického rozhodování o krajině jako prostoru veřejného zájmu. V současné době probíhají jednání, která koordinuje Botanický ústav AV ČR, v. v. i., v rámci své účasti v Mezivládní platformě pro biodiverzitu a ekosystémové služby (IPBES). Ústav postupně osloví několik pracovišť, která se zabývají výzkumem krajiny, a dohodne s nimi podmínky, rozsah a tematické zaměření jejich účasti na programu.

Předpokládá se, že mezi hlavní tematické okruhy, jimiž se Platforma pro krajinu bude zabývat, budou patřit: klimatická změna a její potenciální dopad na různé typy české krajiny, prostorová diverzita české krajiny jako základ regionalizace, organizace zemědělské krajiny (uživatelská a ekologická infrastruktura), zemědělské půdy (eroze, degradace, retence vody atd.), lesy a lesní hospodářství (druhová skladba, způsoby hospodaření, retence vody), voda v krajině a vodní hospodářství (obnova mokřadů, rybníky, vodoteče), kulturně-historické prvky krajiny (mapování, ochrana), biodiverzita krajiny (inventarizace, ochrana), ekosystémové služby krajiny, krajinné plánování (forma, funkce) a další.

Souhrnné informace získané z těchto tematických okruhů budou předány Radě vlády pro udržitelný rozvoj a budou tak k dispozici jako ověřené podklady pro zpracování dlouhodobé vize krajiny, krajinné politiky, strategických cílů a pro volbu vhodných normativních nástrojů a opatření pro systém řízení vývoje a využívání krajiny. Je žádoucí, aby se tyto informace využily i při všeobecném a odborném vzdělávání a v poradní činnosti. Předpokládá se proto, že shromážděné podklady a informace o krajině najdou uplatnění i v kontaktech s profesními organizacemi uživatelů krajiny a v zainteresovaných obcích.

Jak jsme již uvedli, aktivity platformy by měly být zaměřeny především na vyhodnocení dosavadních výsledků zkoumání krajiny. Tento přehled by se ale měl současně stát podnětem a východním bodem pro plánování dalšího výzkumu, jehož výsledky se uplatní v procesu vývoje a budoucnosti krajiny. Vyzýváme proto všechna česká výzkumná pracoviště a jejich pracovní týmy ke spolupráci.

Pro naše vize se snažíme získat i zahraniční kolegy. A tak více informací naleznete brzy také v mezinárodním časopise Ecosystem Health and Sustainability vydávaném Ecological Society of America (ESA).

Redakce časopisu Živa se připojuje k této výzvě a nabízí na svých stránkách prostor pro publikování výsledků výzkumu autorům, kteří informováním širší veřejnosti chtějí přispět ke zlepšení stavu české krajiny.